

УДК:349.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.23>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Носік В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
ННІ права КНУ імені Тараса Шевченка,
головний науковий співробітник
НДІ правотворчості і правових експертиз НАН України,
дійсний член (академік) НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3483-4575*

Носік В.В. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення науково-дослідних установ та організацій в Україні.

Розкрито науково-теоретичні підходи, інституційно-правові та законодавчі основи правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей. Сформульовано теоретичні висновки, наукові позиції щодо перспектив законодавчого вираження та інституційно-правового забезпечення особливостей правового режиму сільськогосподарських земель наукових установ і організацій в сучасних умовах. Встановлено, що правовий режим земель сільськогосподарського призначення наукових установ для проведення дослідницької діяльності характеризується загальними ознаками щодо їх використання і охорони, а також спеціальними ознаками щодо правового статусу наукових установ як суб'єктів здійснення прав на користування земельними ділянками для дослідницьких цілей. Сформульовано визначення земельно-правового статусу наукових установ як законодавчо забезпечену можливість і здатність наукових установ і організацій, закладів освіти здійснювати суб'єктивні права і виконувати обов'язки у правовідносинах з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення з функціональним використанням – для здійснення наукової і освітньої діяльності відповідно до Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, Статутів, договорів, судових рішень. Розкрито особливості здійснення науковими установами суб'єктивних прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Розглянуто юридичну природу права постійного користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення, наданими науковим установам для дослідницької діяльності, а також встановлений законом порядок вилучення земельних ділянок з постійного користування наукових установ НАН України та національних галузевих наук України. Запропоновано при розробці Концепції розвитку законодавства України, а також Концепції розвитку земельного законодавства України врахувати встановлені особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей шляхом закріплення нових інноваційних підходів до визначення правового режиму земель цієї категорії та їх використання і охорони у науково-освітній діяльності.

Ключові слова: земля, земельні ділянки, землі сільськогосподарського призначення, правовий режим земель, права на землю, право власності на землю, право постійного користування землею, особливо цінні землі, вилучення земель сільськогосподарського призначення.

Nosik V.V. Legal regime of agricultural lands of scientific and research institutions and organizations in Ukraine.

Scientific and theoretical approaches, institutional and legal and legislative foundations of the legal regime of agricultural lands for research purposes are disclosed. Theoretical conclusions and scientific positions on the prospects of legislative expression and institutional and legal support of the features of the legal regime of agricultural lands of scientific institutions and organizations in modern conditions are formulated. It has been established that the legal regime of agricultural lands of scientific institutions for conducting research activities is characterized by general features regarding their use and protection, as well as special features regarding the legal status of scientific institutions as subjects of exercising rights to use land plots for research purposes. The definition of the land-legal status of scientific institutions is formulated as a legally secured opportunity and ability of scientific institutions and organizations, educational institutions to exercise subjective rights and fulfill obligations in legal relations on the use and protection of agricultural lands with functional use – to carry out scientific and educational activities in accordance with the Constitution of Ukraine, laws and other regulatory legal

acts, Statutes, agreements, and court decisions. The features of the exercise of subjective rights to agricultural land plots by scientific institutions are revealed. The legal nature of the right to permanent use of agricultural land plots provided to scientific institutions for research activities is considered, as well as the procedure established by law for withdrawing land plots from permanent use by scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine and national branch sciences of Ukraine. It is proposed that when developing the Concept of the Development of the Legislation of Ukraine, as well as the Concept of the Development of the Land Legislation of Ukraine, the established features of the legal regime of agricultural lands should be taken into account for research purposes by consolidating new innovative approaches to determining the legal regime of lands of this category and their use and protection in scientific and educational activities.

Key words: land, land plots, agricultural land, legal regime of land, land rights, land ownership, right to permanent land use, especially valuable land, withdrawal of agricultural land.

Постановка проблеми. Актуальність наукового дослідження правового режиму земель сільськогосподарського призначення для науково-дослідницької і освітньої діяльності детермінована багатьма об'єктивними чинниками природного, економічного, соціального характеру, а також породженими російсько-українською війною викликами щодо кількісного і якісного використання земель сільськогосподарського, а також земель лісгосподарського, рекреаційного, оздоровчого призначення, водного фонду, природно-заповідного фонду та інших категорій земель державної і комунальної власності, які перебувають у віданні НАН України, національних галузевих академій наук України та використовуються відповідними науковими установами та освітніми закладами для виконання статутних завдань.

Потреба у проведенні наукових пошуків з питань окресленої теми зумовлена також багатьма суб'єктивними чинниками, серед яких можна виокремити незавершеність земельної реформи, наявність юридичних дефектів у системі і структурі чинного земельного законодавства з питань правового режиму земель наукових та освітніх установ, прийняття управлінських рішень щодо примусового вилучення земельних ділянок з користування науково-дослідних і освітніх установ з метою передачі таких земель іншим суб'єктам господарювання, наявність корупційних проявів у сфері використання земель сільськогосподарського призначення, природно-заповідного фонду тощо, підготовка проектів законів щодо припинення права постійного користування науковими і освітніми установами та передачу їм земель у оренду, відсутність наукових досліджень з проблем правового режиму земель сільськогосподарського призначення для наукових та освітніх цілей тощо.

За таких об'єктивних і суб'єктивних передумов у суспільних земельних відносинах мають місце резонансні справи про корупційні правопорушення, злочини [1], прийняття адміністративних управлінських рішень про вилучення сільськогосподарських земель у науково-дослідних установ для передачі їх іншим суб'єктам господарювання [2] без будь якого погодження з науковими установами та організаціями, проявляються й інші негативні явища, пов'язані з використанням сільськогосподарських земель, призначених для наукової та освітньої діяльності.

Мета дослідження – розкрити науково-теоретичні підходи, інституційно-правові та законодавчі основи правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей і на цій основі сформулювати теоретичні висновки, наукові позиції щодо перспектив законодавчого вираження та інституційно-правового забезпечення особливостей правового режиму сільськогосподарських земель наукових установ і організацій в сучасних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Ретроспективний аналіз наукових джерел з питань земельного, аграрного, екологічного права показує, що упродовж останніх 34 років вчені досліджували різні аспекти правового режиму земель сільськогосподарського призначення як об'єкта земельних правовідносин. Зокрема, П.Ф. Кулинич досліджував методологічні, теоретичні і законодавчі засади використання і охорони земель сільськогосподарського призначення з ведення товарного сільськогосподарського виробництва [3]. Правове забезпечення використання земель для ведення особистого селянського господарства досліджував В.І. Лебідь [4]. Питанням правового режиму земель сільськогосподарського призначення для ведення промислового садівництва було присвячено дисертаційне дослідження В.А. Поліщука [5]. Правові аспекти використання сільськогосподарських земель для індивідуального городництва громадян досліджені у кандидатській дисертації О.С. Лисанця [6]. Питання земельно-правового статусу окремих суб'єктів здійснення прав на землі сільськогосподарського призначення досліджувала О.В. Павлюк [7]. Методологічні, науково-теоретичні і законодавчі основи здійснення права власності на землю Українського народу та суб'єктивних прав на земельні ділянки досліджені у наукових працях В.В. Носіка Т.Є. Харитонові [8]. Науково-теоретичні засади юрисдикційного захисту земельних прав досліджені у наукових працях Д.В. Федчишина [9] та у наукових працях багатьох інших вчених.

Водночас у наукових доктринах земельного, аграрного, екологічного права питання щодо дослідження методологічних, теоретичних, законодавчих засад правового режиму земель сільсько-господарського призначення для дослідницьких і освітніх цілей у контексті статті 22 ЗК України не стали предметом наукових пошуків вчених, що негативно впливає на стан використання і охорони таких земель, ефективність законодавства, прийняття управлінських рішень та публічного адміністрування земельних відносин у сфері використання та охорони земель цієї категорії за участю науково-дослідних установ та освітніх закладів.

За відсутності наукових результатів з питань правового режиму земель сільськогосподарського призначення у чинному законодавстві нормативно закріплюються різні підходи до вирішення земельно-правового статусу суб'єктів наукової і освітньої діяльності в Україні щодо правових меж і можливостей використання земель цієї категорії для освітньої і наукової діяльності, здійснення суб'єктивних прав на земельні ділянки, реалізації функцій і повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування, органами управління НАН України та національних галузевих академій наук щодо використання і охорони земель сільськогосподарських земель для наукових і освітніх цілей.

Виклад основного матеріалу. За наслідками проведеного реформування земельних відносин в Україні відбулися істотні зміни у суті і характері суспільних відносин у сфері використання землі з виключно публічних на публічно-приватні, що безпосередньо впливає на вирішення практичних питань з визначення правового режиму земель сільськогосподарського призначення, з розробки і впровадження у механізм правового регулювання земельних відносин інноваційних підходів до законодавчого забезпечення та публічного адміністрування використання та охорони таких земель на засадах публічно-приватного партнерства, забезпечення балансу приватних і суспільних інтересів у здійсненні прав на землю як об'єкта права власності Українського народу і основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави.

За таких умов виражені у ст. 13, 14, 41 Конституції України, у ЦК України, у ЗК України та інших законах і підзаконних нормативно-правових актах загальні принципи та нормативні імперативи щодо використання та охорони землі, гарантій здійснення і захисту прав на землю мають застосовуватись до забезпечення особливостей правового режиму земель сільськогосподарського призначення, які використовуються науково-дослідними установами та освітніми закладами на праві постійного користування земельними ділянками для дослідницької і освітньої діяльності.

Для визначення особливостей правового режиму сільськогосподарських земель для наукової і освітньої діяльності необхідно виходити із загальнотеоретичного визначення поняття «правовий режим земель» як законодавчо забезпечений стан суспільних відносин, у якому визнані в суспільній свідомості і виражені в Конституції України та інших законах соціальні цінності свободи, рівності і справедливості втілюються у сфері використання та охорони землі та інших природних ресурсів шляхом здійснення гарантованих державою суб'єктивних прав на землю (земельні ділянки) на основі вільного, рівного, справедливого доступу до використання землі як об'єкта права власності і основного національного багатства Українського народу у межах території України, виконання органами державної влади і місцевого самоврядування функцій і повноважень у сфері адміністрування земельних відносин з додержанням принципу верховенства права, пропорційності, мирного володіння майном, цільового призначення і функціонального використання земель, балансу суспільних і приватних інтересів, законності, юридичної відповідальності з метою забезпечення громадянської злагоди на землі України.

При цьому за Конституцією України правовий режим власності і користування землею має визначатися виключно за законами України. За рішенням КС України у справі про постійне користування поняття «правовий режим власності» означає врегулювання нормами закону земельних відносин, порядку та умов поділу земель на категорії, правове визначення форм власності на землю, порядку набуття і здійснення права власності, а також права постійного чи тимчасового землекористування щодо управління землями тощо, реалізацію та позбавлення цього права, функції, компетенцію органів державної влади і місцевого самоврядування [10].

Виходячи з наведених вище теоретичних та офіційних визначень поняття «правовий режим земель» як законодавчо забезпечений стан земельних відносин, нормативну основу правового режиму земель сільськогосподарського призначення складають Конституція України від 28 червня 1996 року [11], Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року [12], Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [13], закони України «Про особливості правового режиму діяльності НАН України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» від 07.02.2002 року (з наступними змінами і доповненнями) [14], «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 25 листопада 2015 року (з наступними змінами і доповненнями) [15], а також підзаконні нормативні акти, Статuti НАН України та галузевих національних академій наук, зокрема, НААН України.

За чинним ЗК України землі сільськогосподарського призначення є окремою категорією у складі земель у межах території України та налічують більше 42 млн га, з яких приблизно 500 тис. га використовуються для науково-дослідницької та освітньої діяльності у рамках НААН України [16].

Однією з істотних ознак правового режиму земель сільськогосподарського призначення як головного засобу виробництва у сільському і лісовому господарстві є їх поліфункціональне використання. Відповідно до ч. 1 ст. 22 ЗК України землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

У структурі земельних правовідносин землі сільськогосподарського призначення є видовим об'єктом зі своїм складом підвидових об'єктів, а саме: а) сільськогосподарські угіддя: (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги); б) несільськогосподарські угіддя: (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі під об'єктами виробництва біометану, які є складовими комплексів з виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

За ЗК України землі сільськогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності. Водночас, згідно п. 4 ст. 84 ЗК України, земельні ділянки сільськогосподарського призначення, які використовуються для забезпечення діяльності НАН України, державних галузевих академій наук, належать до державної власності і не можуть передаватись у приватну власність. При цьому законодавчо невизначеними є питання щодо можливості передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення з функціональним використанням для наукової і освітньої діяльності у комунальну власність. Компаративний аналіз наведеної норми закону з нормативними приписами ст. 149 ЗК України у оновленій у 2023 році редакції дає підстави стверджувати, що такі земельні ділянки перебувають у виключній власності держави і не можуть передаватись у комунальну власність.

Характерною ознакою правового режиму земель сільськогосподарського призначення з функціональним використанням сільськогосподарських угідь для наукових досліджень є законодавчо закріплений імператив про належність ріллі та інших угідь до особливо цінних земель з визначенням особливостей щодо їх інституційно-функціонального забезпечення та правового регулювання відносин, пов'язаних із здійсненням суб'єктивних прав, виконанням обов'язків та охорони таких угідь. Зокрема, згідно п. «в» ст. 150 ЗК України землі, надані в постійне користування НБАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу, а також землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів належать до особливо цінних земель і тому надання таких земель у постійне користування науковим установам і освітнім закладам, а також припинення такого права здійснюється за особливою процедурою відповідно до ст. 149 ЗК України.

Науковий аналіз нормативних джерел з питань правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких і освітніх цілей показує, що правовідносини з використання і охорони таких земель мають певні особливості щодо земельно-правового статусу учасників таких правовідносин в частині набуття та реалізації суб'єктивних прав на земельні ділянки, виконання обов'язків з охорони земель, припинення права землекористування, відшкодування шкоди, юрисдикційного захисту порушених прав тощо.

У науковому і прикладному значеннях земельно-правовий статус необхідно розглядати як законодавчо забезпечену можливість і здатність наукових установ і організацій, закладів освіти здійснювати суб'єктивні права і виконувати обов'язки у правовідносинах з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення з функціональним використанням – для здійснення наукової і освітньої діяльності відповідно до Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, Статутів, договорів, судових рішень.

Науковий аналіз норм ЗК України показує, що правовий режим земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких і освітніх цілей характеризується особливостями суб'єктного складу. Зокрема, за ЗК України суб'єктами земельних правовідносин щодо здійснення прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення для дослідницької та освітньої діяльності на землях державної власності можуть бути лише державні наукові установи НАН України та державних галузевих академій та державні освітні заклади, правове становище яких визначається законами України «Про особливості правового режиму діяльності НАН України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» від 07.02.2002 року (з наступними змінами і доповненнями); «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 25 листопада 2015 року (з на-

ступними змінами і доповненнями). Виходячи з цього інші суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності не можуть бути суб'єктами здійснення прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення для використання у дослідницькій діяльності.

Також крім наукових установ, суб'єктами у правовідносинах з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей, реалізації функцій з державного регулювання земельних відносин, а також правомочностей з використання та розпорядження земельними ділянками для дослідницьких і освітніх цілей, здійснення публічного адміністрування таких правовідносин виступають КМ України, НАН України, національні галузеві академії наук у особі їх статутних органів управління.

Земельна правосуб'єктність учасників правовідносин з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення з функціональним використанням для дослідницьких і освітніх цілей, поширення передового досвіду має свої особливості.

На основі проведеного наукового аналізу норм чинного ЗК України та інших законодавчих актів можна визначити загальний і спеціальний земельно-правовий статус наукових і науково-дослідних установ НАН України та національних галузових академій наук України з огляду на особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення та інших категорій, які використовуються чи можуть бути використані для виконання статутних завдань наукових установ.

Зокрема, загальний земельно-правовий статус наукових і науково-дослідних установ характеризується такими ознаками: а) для здійснення наукової та науково-технічної діяльності науково-дослідні установи НАН України та галузових академій наук можуть набувати у володіння і користування земельні ділянки відповідних категорій; б) земельні ділянки для здійснення наукової і науково-технічної діяльності національних наукових установ можуть перебувати у державній власності; в) суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності НАН України та галузових національних академій наук можуть використовувати земельні ділянки на таких правових титулах, як право постійного користування землею, право на оренду землі та інших обмежених речових правах відповідно до закону; г) державні наукові установи не визнаються суб'єктами права державної власності на земельні ділянки, а тому не можуть самостійно розпоряджатися належними їм земельними ділянками; д) рішення про припинення права користування земельними ділянками наукових установ НАН України та галузових академій наук приймається органами державної влади та місцевого самоврядування у межах їх компетенції з обов'язковим погодженням з органами управління НАН України та галузових академій наук України, за виключенням випадків, передбачених законом; е) порушені земельні права наукових установ підлягають юрисдикційному захисту з підстав і в порядку, передбаченому законом.

Спеціальний земельно-правовий статус наукових установ у сфері використання та охорони сільськогосподарських земель детермінований особливостями правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницької та освітньої діяльності, поширення передового досвіду. Зокрема, згідно ст. 22 ЗК України, землі сільськогосподарського призначення сільськогосподарських науково-дослідних установ НААН України використовуються виключно для дослідницьких цілей, а також пропаганди передового досвіду у сільському господарстві. Відповідно до ст.ст. 24, 92 ЗК України сільськогосподарські науково-дослідні підприємства визнаються суб'єктами права постійного користування земельними ділянками на землях державної власності. Це означає, що не будь які наукові установи можуть здійснювати право постійного користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей, а лише ті, які набули у встановленому законом порядку статусу спеціальної правосуб'єктності як сільськогосподарські науково-дослідні підприємства у системі НАН України та національних галузових академій наук України чи у освітній системі України.

Право постійного користування земельними ділянками сільськогосподарських науково-дослідних підприємств може посвідчуватись Державним актом на право постійного користування землею та Витягом з Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Відповідно до ст. 95 ЗК України сільськогосподарські науково-дослідні установи НААН України як постійні землекористувачі мають всі, передбачені законом права, включаючи й право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом.

Право постійного користування земельними ділянками науково-дослідних сільськогосподарських підприємств може бути припинено з підстав і в порядку, передбаченому нормами ст. 141 та інших статей ЗК України. Однією з таких підстав є вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом. Маються на увазі нормативні положення ст. 149 ЗК України, відповідно до яких сільськогосподарські угіддя – рілля, багаторічні насадження у складі земель сільськогосподарського призначення науково-дослідних установ вилучаються з їх постійного користування за рішенням КМ України. Якщо ж науково-дослідна установа належить до відання НАН України

чи національних галузевих академій наук, то згідно ч. 3 ст. 5 закону України «Про особливості правового режиму діяльності НАН України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» від 07.02.2002 року (зі змінами згідно закону від 27.07.2023 р.) вилучення земельних ділянок з права постійного користування землями сільськогосподарського призначення може здійснюватися лише за згодою Президії НАН України та президій національних галузевих академій наук відповідно до ЗК України, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 149 ЗК України. У разі вилучення земель сільськогосподарського призначення з постійного користування сільськогосподарських науково-дослідних установ для несільськогосподарських потреб такі підприємства мають право на відшкодування збитків і втрат сільськогосподарського виробництва відповідно до ст. 156-157 ЗК України.

Висновки. Резюмуючи проведене дослідження теоретичних і законодавчих основ правового режиму земель сільськогосподарського призначення наукових установ можна зробити загальний науковий висновок про те, що за чинним земельним та поєднаним з ним іншим законодавством України використання та охорона земель сільськогосподарського призначення, здійснення прав на земельні ділянки, реалізація функцій і повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування з управління і публічного адміністрування земельних відносин у сфері використання таких земель має здійснюватися з огляду на визначені у цій статті загальні і спеціальні ознаки правового режиму земель сільськогосподарського призначення з функціональним використанням, які надаються у постійне користування із земель державної власності науково-дослідним установам НАН України та національним галузевим академіям наук для дослідницьких цілей, поширення передового досвіду.

Враховуючи зміни у земельних відносинах, що мають місце в сучасних умовах за участю наукових установ як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, названі загальні ознаки правового режиму земель сільськогосподарського призначення як об'єкта земельних правовідносин з функціональним використанням для дослідницьких цілей, пропаганди передового досвіду, а також спеціальні ознаки земельно-правового статусу цих суб'єктів необхідно розглядати як важливі чинники, які безпосередньо впливають на трансформацію земельного законодавства. У цьому зв'язку вбачається за доцільне при розробці Концепції розвитку законодавства України, а також Концепції розвитку земельного законодавства України відповідно до закону України «Про правотворчу діяльність» врахувати встановлені особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей шляхом закріплення нових інноваційних підходів до визначення правового режиму земель цієї категорії та їх використання і охорони у науково-освітній діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів правового режиму земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей, оскільки з прийняттям ВР України закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 року [17] виникає потреба у науковому аналізі законодавчих новел та спрямованих на їх реалізацію законотворчих ініціатив з метою розробки наукових прогнозів з питань використання та охорони земель сільськогосподарського призначення для дослідницьких цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Справа розкрадання земель НААН України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-sprava-rozkradannya-zemel-naan-ukrayiny-0/> (дата звернення 12.11.2025).
2. Анастасія Ковальова Зупинити знищення аграрної науки: Президія НААН звернулась до влади через проект вилучення земельних ділянок. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-zupiniti-znischennya-agrarnoi-nauki-prezidiya-naan-zvernulas-do-vladi-cherez-proekt-viluchennya-zemelnih-dilyanok-04-04-2025.html> (дата звернення 12.11.2025).
3. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. К.: Логос, 2011. 688 с.
4. Лебідь В.І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні : автореф. дис.... канд. юрид. наук. 12.00.06 / Лебідь Валерій Іванович; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка., К., 2003. 20 с.
5. Поліщук В.А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: автореф. дис.. канд.. юрид. наук. 12.00.06; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. К, 2017. 20 с.
6. Лисанець О.С. Земельно-правові засади городництва громадян : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 20 с.
7. Павлюк О.В. Іноземні особи як суб'єкти здійснення прав на землю в Україні. Монографія. Київ-Ніжин, Видавець Лисенко М.М., 2024. 228 с.

8. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: моногр. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с; Харитонova Т.Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 424 с.
9. Федчишин Д.В. Реалізація та захист земельних прав в Україні : проблеми теорії та практики: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 418 с.
10. Рішення КС України у справі №1-17/2005 від 22.09.2005 року за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92 п. 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення 17.11.2025).
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 17.11.2025).
12. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 17.11.2025)
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 19.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 17.11.2025).
14. Про особливості правового режиму діяльності НАН України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу: Закон України від 07.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3065-14#Text> (дата звернення 17.11.2025).
15. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 25.11. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення 17.11.2025).
16. Справа розкрадання земель НААН України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-sprava-rozkradannya-zemel-naan-ukrayiny-0/> (дата звернення 12.11.2025).
17. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення 17.11.2025).